

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 2, p. 73-90, February 2013

**1834 YILINDA TOKAT'TA MAHALLE YAPILANMASI VE
MUHTARLIK TEŞKİLÂTİNİN KURULMASI**

*STRUCTURING OF A NEIGHBORHOOD AND ESTABLISHMENT OF
AUTONOMOUS VILLAGE ADMINISTRATION (MUKHTAR) IN THE YEAR
1834 IN TOKAT*

Arş. Gör. Şenay ATAM

Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

In Ottoman State, the innovation movements which had begun at the tempore of III. Selim, were continued at the tempore of II. Mahmut and in this period the important steps were not only made in military but also in administrative area. After the Sultan II. Mahmut had eliminated the Janissary at 1826, he had also assembled the Evkaf-I Hümayun Ministry to centralize the control of foundations in the same year and in February 28, 1828 he conjoined the Treasury of Amire and Mansure Treasury with the name of Ministry of Umuru-ı Maliye with an arrangement. It can be seen that, in the tempore of II. Mahmut the Mukhtarship Organization had been established in terms of local authorities while the changes on administrative area. It is known that, these attempts in the administrative area were made with the aim to strengthen the central authority by II. Mahmut. The Mukhtarship organization can be taken into account as a step to strenghten the central authority. Because, by this steps, both the demography would be controlled and efficiency of Ayans who are the important people of the area in the provinces would be restranied and controlled by government.

Autonomous Village Administration (Mukhtar) has first been established in Istanbul in the year 1829 for purposes of taking population movements such as births, deaths, migrations and similar matters under control and establishing security. Following Istanbul, in the year 1833, the first rural Mukhtar's office was opened in Kastamonu to replace the governing provided by the notables and the use of this institution spread to other cities of Anatolia. In this article the organization of the Mukhtar's Office in Tokat starting from its establishment in the year 1834, and the changes that took place in the organization of neighborhoods in Tokat during the same year will be examined in reference to the book registered under No. 1669 in A. RSK. D. Catalogue available in the Ottoman Archives of the Prime Ministry.

Key Words: Autonomous Village Administration (Mukhtar), Ottoman Neighborhoods, Tokat Neighborhoods, Novelties of Ottoman Reforms, "Ruûs" Books.

Öz

Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde başlayan yenilik hareketleri II. Mahmut döneminde de devam ettirilmiş ve bu dönemde sadece askeri alanda değil idari alanda da önemli adımlar atılmıştır. Sultan II. Mahmut, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra aynı yıl, vakıfların idaresini merkezileştirmek amacıyla Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ni kurmuş, 28 Şubat 1828'de yaptığı bir düzenleme ile Hazine-i Amire ile Mansure Hazinesi'ni Umur-ı Maliye Nezareti adı ile birleştirmiştir. II. Mahmut döneminde idari alanda yapılan bu değişikliklerin yanında yerel yönetimler bağlamında da muhtarlık teşkilâtının oluşturulduğu görülmektedir. II. Mahmut'un idari alanda yaptığı bu girişimlerin merkezi otoriteyi güçlendirmek amacını taşıdığı bilinmektedir. Muhtarlık teşkilâtı da yine merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla atılmış bir adım niteliğindedir. Zira böylece hem nüfus hareketliliği denetlenebilecek hem de taşrada yörenin ileri gelen kişileri olan ayanların etkinliği kısıtlanarak devlet kontrolü altına alınabilecekti.

Muhtarlık teşkilâtı, ilk olarak 1829 yılında İstanbul'da doğum, ölüm, göç vs. nüfus hareketlerini kontrol altına almak ve güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuştur. Ardından taşrada 1833 yılında ilk olarak Kastamonu'da oluşturulan muhtarlık, ayanlığın yerine ikame edilmiş ve diğer Anadolu kentlerinde de yaygınlaştırılmıştır. Bu çalışmada 1834 yılında Tokat'ta da kurulduğu görülen muhtarlık teşkilâtının buradaki yapılanması ve bu yılda Tokat'ın mahalle yapılanmasındaki değişiklikler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan A. RSK. d. kataloğundaki 1669 numarada kayıtlı deftere dayalı olarak incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Muhtarlık Teşkilâtı, Osmanlı Mahalle, Tokat Mahalle, Tanzimat Yenilikleri, Ruûs Defterleri

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, siyasi tarihi gibi sorunsallara yönelik araştırmaların yanında son zamanlarda yapılan çalışmalarda Osmanlı dönemi şehir tarihi araştırmaları ve Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısı derinlemesine incelenmeye başlanmış ve bu konularda değerli eserler ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde muhtarlık teşkilâtının kurulması ile ilgili başta Musa Çadırcı ve Ali Akyıldız olmak üzere çok sayıda araştırmacının çalışmaları mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde muhtarlık teşkilâtının kuruluş süreci, muhtarların görevleri, teşkilâttaki yerleri ve alacakları ücretlerle ilgili genel bilgiler yeterli düzeyde olmakla birlikte, teşkilatların kurulduğu yerlerdeki görevlilere ait bilgilere ait çalışmalar sınırlı sayıda¹ Muhtarlık teşkilâtının kurulduğu yerlerde atanan muhtarların isimleri, mahalleleri, atanan ikinci muhtarlar ile mahalle imamlarına ait defterler tanzim edilmiştir. Tanzim edilen bu defterlerden teşkilatın kurulduğu bölgelerin mahalle ve köy yapılanması ve muhtarlık teşkilâtının kurulduğu süreçte bu yapılanma ile meydana gelen değişiklikler hakkında detaylı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Muhtarlık teşkilatının tesisi ile ilgili vilayet, sancak, kaza ve köylere atanan muhtarların kayıtları 980 Numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu'ndaki Ruûs Defterleri (A. RSK. d.) kataloğunda yer almaktadır. Bu katalogda yapılan inceleme neticesinde 48 adet defterin düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Bunun yanında Cevdet Dâhiliye (C. DH.) kataloğunda da bazı kazalara atanan muhtarların isimlerini belirten 4 adet defterin olduğu tespit edilmiştir.

Bu dönemde Sivas eyaletinin sancaklarından biri olan Tokat'a atanan muhtarların kayıtlarının tutulduğu ve çalışmanın temel kaynağını teşkil eden ruûs defteri ise 980 Numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu'ndaki Ruûs Defterleri (A. RSK. d.) kataloğunda 1669 numarada yer almaktadır. Defterin ebadı 17*52 ebadında olup, toplam 4 sayfadır. Tokat şehri mahalleleri ve muhtarların isimleri ise 2 ve 3. sayfalarda yer almaktadır.

Bu defterin başında "defter oldur ki Dersaadet'te karargir olan nizam-ı aliye tatbikan Anadolu ve Rumelin'de kain kazaların her bir mahalline mücerrebü'l-etvar

¹ Osmanlı Devleti'nde şehir ve köylerde görev alan muhtarlarla ilgili olarak yapılmış olan çalışmalara örnek olarak bkz. Mehmet Yavuz Erler, "Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-i Canik (1837)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 8, 2009, s. 169-190; Galip Eken, "Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi ve Muhtarların Kimliğine Dair" *Türk Yurdu*, C. 19-20, S. 148-149, Aralık 1999-Ocak 2000, s. 518-525; Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması: Niğde Örneği" *1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür Ve Tarih Sempozyumu*, Basılmamış Bildiri, 3-6 Mayıs 2012.

kimesnelerden bi'l-intihab muhtar-ı evvel ve sani namıyla ikişer muhtar nasb u nasb olunacak muhtar ile imamlarına darbhane-i amireden mühürler hakk olunmak için vürud eden buyruldu-i emr-i aslilerine imtisalen cümle muarriyet-i marifet şer'iyle Medine-i Tokat'ın her bir mahallesinin müntehablarından nasb olunan muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani ve imamlarının tahrir olunan esamilerinin defter-i müfredatıdır ki bervech-i ati zikr olunur" kaydı mevcuttur. Defetere tarih olarak fi'l-yevm el-hâdi ve'l-ışrîn min şehri Muharrem'ül-haram sene hamsin mieteyn ve'l-elf (21 Muharrem 1250/30 Mayıs 1250) düşülmüştür.²

Sözcük olarak "seçilmiş" anlamına gelen muhtar terimi, Osmanlı Devleti'nde muhtarlık teşkilâtı kurulmadan önce mahalle, köy ve kasabanın önde gelen, güvenilir kişilerini de nitelerdi. Mülki bir birim olarak muhtarlık teşkilâtı II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ilk olarak 1829 yılında İstanbul'da doğum, ölüm, göç, nakil ve sair nüfus hareketlerini kontrol altına alıp, güvenliği sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. İstanbul'da kuruluşunun ardından uygulamadan olumlu neticeler alınması üzerine muhtarlık teşkilâtı 1833 yılından itibaren taşrada da yaygınlaştırılmaya başlanmış ve ayanlığın yerine ikame edilmiştir. İstanbul dışında ilk olarak muhtarlık teşkilâtı duyulan ihtiyaç gereği 1833'te Kastamonu'da kurulmuştur.³ Kastamonu halkının bu yeni usulden memnun kaldığını haber alan II. Mahmut, bu teşkilâtın diğer bölgelere de yaygınlaştırılması için ülkenin her tarafına talimatlar göndermiştir.⁴ Bunun üzerine muhtarlık 1833 yılından itibaren Ankara, Sivas, Aydın ve Bursa gibi Anadolu şehirlerinde kurulmaya başlanmıştır. Muhtarlık teşkilâtı oluşturulurken, taşradaki mahalle yapılanması da gözden geçirilerek küçük ve birkaç haneden oluşan mahalleler birleştirilmiş ve sayıları azaltılmıştır. Muhtarlar, 1830-31 nüfus sayımının ardından sancaklarda teşkil edilen defter nazırlıklarına ve nazırlıklar da İstanbul'da kurulan Ceride Nezareti'ne bağlıydı. Ancak idari açıdan denetimleri nezarete değil, sancak mütesellimlerine aitti. Muhtardan şikâyetçi olan yöre halkı, ileri gelenleri veya imamları vasıtasıyla onu mütesellime şikâyet ederlerdi.⁵

² BOA ARSK d. Nr. 1669.

³ Ali Akyıldız, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 14, (2006), s. 11-14.

⁴ Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1997, s. 38-39; Ali Akyıldız, a.g.m., s. 14; İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara 2000, s. 108; Adalet Bayramoğlu Adala, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul 2008, s. 183-184.

⁵ Ali Akyıldız, a.g.m., s. 15-16. Muhtarlık teşkilâtı 1833 yılından itibaren taşrada da kurulmaya başlanmış olmasına rağmen ülkenin çeşitli bölgelerinde ilerleyen zamanlarda kurulmuş ve bazı farklı uygulamalar söz konusu olmuştur. Tokat'ta da 1834 yılında teşkil olunduğunu gördüğümüz muhtarlık teşkilâtı Girit'te 1881 yılında oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadircı, "Girit'te Muhtar Seçimi Düzenlemesi", **I. Uluslararası LAÜ Tarih Kongresi Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi Bildiri Kitabı**, KKTC 2011, s. 15-23.

Muhtarların başlıca görevleri mahalle ve köylerde güvenliği sağlamak, verginin toplanmasına yardımcı olmaktır. Muhtarlar mahalleye gelip-gidenleri denetim altında tutar, gelenlerin mürur tezkirelerini kontrol ederek kanunlara uygun olarak yerleşmek isteyenlere yer gösterir, kefil bulur ya da bizzat kendisi kefil olurdu. Yeni gelenlerin ismini nüfus defterine kaydeder, doğan, ölen başka yere göç eden veya gelenlerin kayıtlarını tutarak defter nazırına bildirirdi.⁶

Muhtarlık Müslüman köy ve mahallelerde kurulmuştur. Gayr-i Müslimlerin yaşadığı yerlerde ise, muhtarların yürüttüğü vazifeleri yerine getirmek üzere kâhyalar atanmıştır. Muhtar ve kâhyalar yaptıkları iş karşılığında bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Tanzimat'tan sonra vergi muafiyetinin kaldırılması üzerine muhtarlara maaş bağlanmıştır.⁷ Her köye birinci ve ikinci olmak üzere ikişer adet muhtar atanmakla beraber esasen işleri birinci muhtarın yürütmesi nedeniyle ikinci muhtarlığın kaldırılması yönünde bazı talepler de vuku bulmuştur. Örneğin Bartın muhassılı Agah Efendi bu şekilde 25.000 lira tasarruf edileceğini belirterek ikinci muhtarlığın kaldırılmasını ve idari anlamda da birkaç köyün birleştirilerek idare edilmesini önermiştir.⁸

Tokat'ın Mahalle Yapılanması ve Tokat'ta Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması

Osmanlı şehirlerinin çoğunda olduğu gibi Tokat'ta da Osmanlı fethi sonrası kurulan mahallelerin çoğu isimlerini cami, mescit ve şehrin bir takım fiziki unsurlarından almaktaydı. 1455 yılında Tokat'ta 48 Müslüman mahallesi bulunmaktaydı ve bunların 30'u isimlerini cami ve mescitlerden almaktaydı.⁹ Örneğin Meydan Mahallesi ismini şehrin fiziki bir unsurundan almış olup daha sonra bu mahalle Sultan II. Bayezid tarafından Gülbahar Hatun namına 1485'te yaptırılan Hatuniye (Meydan) Camii'ine de ismini vermiştir. Melik Danişmend Mahallesi ise adını 1074 tarihinde Danişmend Gümüştekin Ahmed Gazi tarafından yaptırılan Melik Camii'nden almıştır. Rüstem Çelebi Mahallesi ismini Rüstem Çelebi Camii'nden, Alaca Mescid Mahallesi, Selçuklular devrinde yaptırılan Alaca Mescit'ten, Ahi Muhyiddin Mahallesi ise İlhanlılar devrinde yaptırılan Ahi Muhyiddin Mescidi'nden almışlardır.¹⁰ İsmi camiden alan bir diğer mahalle ise İvaz Paşa Mahallesi'dir.

⁶ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...**, s. 39; Ali Akyıldız, a.g.m., s. 17-18; İlber Ortaylı, a.g.e., s. 109.

⁷ Ali Akyıldız, a.g.m., s. 20.

⁸ BOA C DH 147/7315, 16 Rebiülahir 1254.

⁹ Ahmet Şimşirgil, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XVIII, S. 1, Temmuz 2003, s. 87.

¹⁰ Ahmet Şimşirgil, a.g.m., s. 90-99.

Sultan II. Murad'ın vezirlerinden olan İvaz Paşa Tokat'ta İvaz Paşa Cami ve Medresesi'ni yaptırmıştır.¹¹

Tokat şehrinin mahalle sayısının çok az değişiklik gösterdiği zaman içerisinde yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Örneğin 1600 tarihli bir avarız defterine göre Tokat şehrindeki mahalle sayısı 73, 1642 tarihli bir avarız defterine göre 71, 1772 tarihli şeriye sicili defterine göre 75, 1814 tarihli şeriye sicili defterine göre 73,¹² muhtarlık teşkilâtının kurulduğu dönemde (1834 yılında) 49, 1844 tarihli temettuat defterine göre ise 72'dir.¹³ Çalışmamızda 1530 yılında Tokat şehrinde bulunan 60 mahalle isminin yer aldığı tablo verilmiştir.

Tablo 1: 387 numaralı (1530 tarihli) Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defterine Göre Tokat Şehrinin Mahalleleri¹⁴

Mahalle İsmi	Hane Sayısı
Alaca mescid	12
Sabunhane	14
Eski Debbağhane	19
Aşçı Oğul	30
Veled İlyas	10
Melik	19
İplik Pazarı	4
Acebşar	12
Mescid-i Mevlanazade	4
Mescid-i Hoca Cüneyd	21
Sarmaşık	18
Zaim	6
Mescid-i Tahir Oğul	3
Siyah-Puş	16
Hoca İbrahim nam-ı diğer Mevlevihan	2
Mescid-i Halid	6
Dıraz	17
Mehmed Mihmad Hacib	34

¹¹ Ahmet Şimşirgil, XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. VII, 1992, s. 235. (227-242)

¹² Mehmet İpşirli, "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 60-64.

¹³ Galip Eken, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 15, İzmir 2000, s. 167-169. Tokat şehrinin 17. Yüzyıldaki durumu için ayrıca bkz. Ümit Ekin, "Bir Sakk Mecmuasına Göre 17. Yüzyılda Tokat", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 20, Kış 2009, s. 59-71.

¹⁴ **387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II (Dizin ve Tıpkı Basım)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1997, s. 431-432.

Kanlı Pazarı	7
Cami-i Kebir-i Sultan Murad	48
Mescid-i Tahıl Pazarı	23
Mescid-i Üskünlü	4
Mescid-i Hoca İvaz Danişmend	14
Kabe Mescidi nam-ı diğer Taş	26
Kızılca	17
Kemaleddin	10
Mescid-i Bektaş	10
Sufiyan	26
Yazıcık	12
Çaşnigir	2
İçmesu	45
Minicesu Ahraz	8
Seyyid Necmeddin	12
Pazarlık nam-ı diğer Semerkandi	22
Yaş Meydan	32
Hoca Rüstem	26
Mescid-i Hacı İvaz Paşa	28
Sarı Günlük	15
İsa Mescidi	19
Mescid-i İsa Fakih oğlu	13
Sultan Hamamı	7
Soğuk Pınar	10
Keçeciler	17
Kala Pınarı	6
Mescid-i Tatar Ali Hacı	8
Taşçı Mahmud	9
Hacı Ömer Mescidi	14
Kirpas	8
Ankara	6
Mescid-i Tatarlunun Darülhadis Mahallesi	1
Ashab-ı Efdine	8
Gebzan (gayr-i Müslim)	
Kaya	99
Doğludere	11
Mihmad Hacı	77
Pazarlık	300

Barbend(Terbiye)	87
İçme Su	106
Dıraz	6
Taşnerdiban	15

Muhtarlık teşkilâtı oluşturulurken taşradaki mahalle yapılanmasının yeniden gözden geçirilerek küçük mahallelerin birleştirilerek mahalle sayısının azaltıldığı yukarıda ifade etmiştik. Bu uygulamanın bir örneğini Tokat şehrinde de görmekteyiz. Tokat Sancağına atanan muhtarların isimlerini havi 30 Mayıs 1834 tarihli defter kaydına bakıldığında şehirde 49 mahalle tespit edilmiştir.¹⁵ Muhtarlık teşkilatının kuruluşu sırasında bir takım mahallelerin birleştirildiği görülmektedir. Tokat şehrinde mahallelerin birleştirilmesi ile bu sayı 49'a düşmüştür.

Tokat şehrindeki 49 mahalleye muhtar-ı evvel ve sani olmak üzere ikişer adet muhtar ve bir adet de imam tayin edilmiştir. Ancak Tokat şehrinde sadece Yahudi veya Ermenilerin yaşadığı mahallelerin olduğu tespit edilmiş olmasına rağmen bunlar için ayrıca bir papaz, haham ya da kâhya atamasının yapılmadığı defter kaydından anlaşılmaktadır. Bunun yerine Tokat şehrinde yaşayan tüm Ermeniler için bir papaz ve tüm Yahudiler için bir hahambaşı atanması ile yetinilmiştir. Ancak Niğde ve Canik sancaklarında Ermeni ve Yahudilerin buldukları mahallelerde bir papaz, bir kahya-i evvel ve kahya-i sani atamasının yapıldığı görülmektedir.¹⁶

Çalıştığımız muhtarlık teşkilatı defterinden 10 yıl sonra hazırlanan 1844 tarihli Tokat temettuat defteri kaydına bakıldığında Tokat şehrinde %54,4 oranında Müslüman nüfus bulunurken %34 Ermeni, %5,7 Rum, %4,5 Katolik, %1 Yahudi ve %0,6 oranında Kıpti nüfus bulunmaktadır.¹⁷ Tokat şehrinde yaşayan gayrimüslimlerin oranı bu şekilde olmasına rağmen Ermeni ve Yahudilerin yaşadığı mahallelerde diğer şehirlerde olduğu gibi bir atama yapılması yerine şehrin bütünü için bir papaz ve hahambaşının ataması gerçekleştirilmiştir. Bu kadar gayr-i Müslim unsurun yaşadığı bir şehirde kahya atanmaması elbette dikkati çekmektedir. Bu durumu gayr-i Müslimlerin yaşadıkları mahallelerin diğer mahallelerle birleştirilerek idare edilmeye çalışılmasıyla açıklamak mümkündür.

¹⁵ BOA ARSK d. Nr. 1669. Galip Eken tarafından hazırlanan "Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi ve Muhtarların Kimliğine Dair" isimli makalede, Tokat'ta muhtarlığın teşkiline dair detaylı bilgi verilmiştir. Ancak bu çalışma Şeriye Sicillerine dayalı olarak yapıldığından bizim yaptığımız çalışma ile arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Galip Eken'in verdiği kayıtlar 31 Ekim 1834 tarihine aittir. Arşivde bulunan ve bizim çalışmamızın temelini teşkil eden defter ise 20 Mayıs 1834 tarihli olup, bu dönemde Tokat'taki muhtarlara ve mahallelere dair en erken bilgiyi veren resmi kayıttır. Bkz. Galip Eken, "Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi...", s. 518-525.

¹⁶ Bkz. Mehmet Yavuz Erler, a.g.m., s. 169-190; BOA A RSK d. Nr. 1685; Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması: Niğde Örneği".

¹⁷ Ali Açık, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari Ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C. 27, No. 2 Aralık 2003, s. 260.

Daha önce ayrı mahalleler olan Terbiye-i Kebir, Veraz-ı Müslim, Sabunhane ve Güzel İşçi mahalleleri muhtarlık teşkilâtı oluşturulurken birleştirilerek bir mahalle yapılmıştır. Bunların yanında 2 Ermeni hanesinin bulunduğu Ankara Mahallesi, 39 Müslüman hanesinin bulunduğu Keçeciler Mahallesi'ne ilhak edilmiştir. Veled Ayas Mahallesi Minice Mahallesi ile, Çaşnigir Mahallesi Melik Danişmend Mahallesi ile birleştirilmiştir.

Diğer birleştirilen mahalleler ise şu şekildedir:

- Debbağhane-i Cedid, Hoca İbrahim ve Halid mahalleleri birleştirilmiş
- Molla Bektaş ve Alaca Mescid mahalleleri Rüstem Çelebi Mahallesi'ne ilhak edilmiş
- Akdeğirmen-i Müslim ve Zimmi mahalleleri birleştirilmiş
- Mihmad Hacib-i Müslim ile Mihmad Hacib Hacı Hasan Bölüğü mahalleleri birleştirilmiş
- Mihmad Hacib-i Zimmi Mahallesi Mihmad Hacib-i Zimmiyan-ı Müslim Mahallesi ile birleştirilmiş
- Kaya, Cilfek ve İplik Pazarı mahalleleri birleştirilmiş
- İsa Fakih ve Veled-i Ayni mahalleleri birleştirilmiş
- Aleksan Mahallesi Dere Mahallesi'ne ilhak edilmiş
- Zilli Hacı, Su İçmez ve İçme Su mahalleleri birleştirilmiştir.

Bundan on yıl sonra ise Tokat şehrinde birleştirilen bir çok mahallenin yeniden ayrıldığını ve mahalle sayısının 72'ye çıktığını görmekteyiz.

Tablo 2: Tokat Temettuat Defterine Göre Tokat Mahalleleri ve Burada Yaşayan Nüfusun Milletler Bazında Dağılımı¹⁸

Mahalle İsmi	Hane Sayısı					
	Müslüman	Ermeni	Katolik	Rum	Çingene	Yahudi
Cemaleddin	43	26				
Meydan (Meydan-ı Müslim)	53	31		4		
Tatar Hacı	12	12				
Kaya	24	36				
Yar Ahmed	32	40	2			
Çaşnigir	23	8				
Cami-i Kebir	45	17		1		2

¹⁸ Ali Açıkel, a.g.m., s. 260.

Yazıcı	26					
Semerkand	54	19		3		
Dere	19	95		51		
Yaş Meydan	47	72	12	16		
Cilfek	17	2				
Mihmad Hacib-i Müslim	82	3				
Akdeğirmen-i Zımmi	17					
Zincirlikuyu	21					
Çay-ı Müslim	190					
Çilehane	5	13	13	1		
Akdeğirmen	41					
Gaybi	82					
Debbağhane-i Cedid	11	19		4		
Cedid	41	37	16			
Çay-ı Zımmi	92					
Mihmad Hacib-i Zımmi	41	9				
İvaz Paşa	17	7				
Kabe Mescid	25	87		60		
Seyyid Necmeddin	59					
Sarı Güllük	42	1				
Soğuk Pınar-ı Zımmi	55	49	53			
Soğuk Pınar-ı Müslim	129					
Hoca (Koca) Ahmed	93	97	52	9		
Simon Keşiş	14	18				
Aleksan keşiş	24					
Zilli Hacı	5	28				
İsa Fakih	4	41				
İplik Pazarı	3	4				
Halid	5	7				3
Veled Ayni	2	7				
Seyfeddin	1	22				
Zaim	6	13		22		7
Mahmud Paşa	85					
Cehkanlı	32	4				
Rüstem Çelebi	41	37				
Keçeciler	39					
Hacı İbrahim	44	4				
Geyras	57					
Hurdiş (Huruş)	28	15				
Mehmed Paşa	50					

Beybağı	120					
Muslihiddin	82					
Acebşir	38					
Güzel Aşçı	19	29				
Debbağhane-i Atik		18	1			
Veled Ayas		14	2			
Terbiye-i Sagir		64				
Ankara		2				
Su İçmez		19	1	3		
İçme Su		100				
Türbe-i Kebir		91				
Şecaaddin		26		30		
Alaca Mescid		9				
Molla Bektaş		6				
Menice (Minice)		20	14	1		
Melik Danişmend		2				
Dıraz-ı Müslim		16				
Sabunhane		14				
Siyah Boya (Poşa)		7	9			
Mihmad Hacib-i Zimmiyan-ı Müslim		7			10	
Mihmad Hacib Hacı Hasan Bölüğü		4			12	
Koca İbrahim		5		6		20
Sıdkari Müslim				6		
Taşnerdiban				5		
Yahudi						6
Toplam	2137	1333	175	222	22	38

Tokat Şehrine Atanan Muhtarlar

Sivas eyaletinde muhtarlığın kurulması gerektiğini işaret eden ilk fermanın 16 Temmuz 1833/27 Safer 1249 tarihli olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.¹⁹ Buna karşılık Kastamonu'da tatbik edilmiş olan muhtarlık usulünün Sivas'ta da uygulanacağı belirten hüküm 27 Mart 1834/16 Zilkade 1249 tarihlidir.²⁰ 30 Nisan 1834/20 Zilhicce 1249 tarihinde ise Aydın vilayeti ile beraber Sivas'ta da muhtarların seçildiğini ve mühürlerinin hazırlanmak üzere gerekli ilamların gönderildiğini arşiv kayıtlarından

¹⁹ Galip Eken, "Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi...", s. 519.

²⁰ BOA HAT 447/22313-H, 16 Zilkade 1249.

anlamaktayız.²¹ Bu bağlamda Sivas eyaletinin bir sancağı olan Tokat'ta da muhtarların seçiminin yapılarak gerekli listenin 30 Mayıs 1834/21 Muharrem 1250 tarihinde düzenlendiğini elimizdeki defter kaydından tespit edebilmekteyiz.

Muhtarlık ataması yapılırken ilgili mahalle halkının tercih ve eğilimleri de dikkate alınarak mahallenin ileri gelen önemli kişileri arasından bu tayin gerçekleştiriliyordu. Tokat şehrine atanan muhtarların isimlerinden önce konulan lakaplarına ve isimlerine baktığımızda bunların bir kısmında “es-seyyid”²² lakabının kullanıldığı görülmektedir. Bu da muhtar seçilen kişilerin genellikle mahallenin önde gelen kişileri arasında yer aldığını göstermektedir. Es-seyyid lakabının yanında “hacı”, “molla”, “el-hac”, “derviş”, “hafız” gibi lakapların da kullanıldığı görülmektedir. Defterde muhtarların yanında mahallenin muhtarlardan önceki sorumlusu olan imamların isimlerinin de kaydedilmesi imamların halen önemini koruduğu ve mahallenin sorumluları arasında yer aldığı kanaatini bize uyandırmaktadır. Muhtarların isimlerinden yola çıkarak aile ya da sülalelerini tespit etmek ise oldukça güçtür.

Muhtarların yaptıkları iş dolayısıyla bazı vergilerden muaf tutulmaları dışında muhtarlardan herhangi bir gelirleri olmadığından dolayı her biri farklı meslekler ile iştilal etmekte idiler. Muhtarların isimleri yazılırken bazılarının meslekleri de belirtilmiştir. Buna göre bazı muhtarların duhancı, hamamcı, kahveci, berber, demirci ve hallac esnafı olduklarını kayıtlardan anlamaktayız. Buna en güzel örnek temettuat defteri kaydına Dizdar Ahmet olarak kaydedilen Çehkanlı mahallesi muhtarı Hacı Arab oğlu Ahmed bin Mehmed'dir. Dizdar Ahmet kahvecilik yapmaktadır ve buradan yıllık 150 kuruş geliri vardır. Zincirlikuyu Mahallesi muhtarı Salih bin Mehmed, aynı zamanda hamamcılık yapmaktadır ve hamamcılığından yıllık 400 kuruş geliri vardır. Bunun yanında kendisinin 2 dönüm mezru tarlasından 108 kuruş, 6 dönüm bahçesinden 315 kuruş geliri vardır.²³ Aşağıdaki tabloda 1834 tarihinde Tokat'ın mahalleleri ve bu mahallelere atanan muhtar ve imamların isimlerini görmek mümkündür.

Tablo 3: 20 Mayıs 1834 Tarihli Deftere Göre Tokat Şehrine Atanan Muhtar ve İmamların İsimleri ve Tokat Şehri Mahalleleri

Mahalle ismi	İmam	Muhtar-ı evvel	Muhtar-ı Sani
Kabe Mescidi Mahallesi	İsmail Efendi bin	Köle Mehmed bin	Hacı Zati oğlu Abdullah

²¹ BOA HAT 336/19281, 20 Zilhicce 1249.

²² Seyyid lakabı “efendi”, “ağa”, “bey”, “reis” anlamına geldiğinden bu lakabı taşıyanların şehrin ileri gelenleri görüşüne ağırlık kazandırmaktadır. Kelimenin anlamı için bkz. Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul 1317, s. 755.

²³ Galip Eken, "Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi...", s. 522.

	Mustafa	Abdullah	bin Mehmed
Sam Yeli Mahallesi	Mehmed Efendi bin Ahmed	Ömer bin Ali	İbrahim bin Veli
Yazıcık Mahallesi	Hacı Mehmed Efendi bin Osman	Ömer bin Abdülbatı	Ali bin Himmet
Bey Bağı Mahallesi	Halil Efendi bin Mehmed	Teveccüh Ahmed bin Hüseyin	İzakzade Mustafa Halil
Debbağhane-i Atık Mahallesi	Hocazade Feyzullah Efendi bin El-Hac Mehmed	El-Hac İbrahim Efendi bin Mehmed	Molla Mehmed bin Halil
Mehmed Paşa Mahallesi	Hacı Mehmed Efendi bin Mustafa	Osman bin Ömer	Debbağ Yusuf bin Abdülkerim
Semer kand Mahallesi	Mehmed Efendi bin Ahmed	Süleyman bin Hüseyin	Hacı Osman bin Mustafa
Çilehane Mahallesi	Hacı Hüseyin bin El-Hac Emin	Derviş Mehmed bin Emin	Es-Seyyid Süleyman bin Halil
Şücaeddin Mahallesi	Nehaib Abdüldiyar olup tarafından vekili Ömer Efendi bin Hacı Hüseyin	Ali bin Hasan	Duhancı Ahmed bin Osman
Zincirlikuyu Mahallesi	Sabi olup tarafından vekili Mehmed Efendi bin Ali	Salih bin Mehmed	Berber Ömer bin Abdullah
Zaim Mahallesi	Mehmed Efendi bin Ahmed	Ömer bin Hüseyin	İsmail bin Yakub
Meydan-ı Müslim Mahallesi	Ahmed Efendi bin Abdullah	El-Hac Ahmed bin Mehmed	Mehmed bin Hüseyin
Keçeciler ma Ankara Mahallesi	Halil Efendi bin İbrahim	Salih bin İbrahim	Halil bin Hüseyin
Taşçı Mahmud Mahallesi	Abdullah Efendi bin İbrahim	Ali Çavuş bin Ömer	Osman bin Ali
Cemaleddin Mahallesi	Ömer Efendi bin Osman	Hüseyin bin Mehmed	Fazlı bin Hasan
Tatar Hacı Mahallesi	Ahsenullah Efendi bin Ali Efendi	Hafız Hüseyin bin Mustafa	Es-Seyyid Ali bin Osman
Hoca Ahmed Mahallesi	Hafız İbrahim bin Mehmed	Hacı Hücesin bin Hacı Mehmed	Ali bin İbrahim
Aleksan ma Dere Mahallesi	Seyyid Halil bin Halil	Ahmed bin Osman	Hasan bin Mustafa
Güzelişçi ma Sabunhane ma Terbiye-i Kebir ma Veraz-ı Müslim Mahallesi (ilhaken)	Ahmed Efendi bin Mahmud	Mustafa bin Ömer	Esseyid Ali bin Ali
Veled Ayas ma Minice Mahallesi (ilhaken)	Hafız Mehmed Efendi bin Hacı Bekir	Seyyid Receb bin İbrahim	Seyyid Fetullah bin İbrahim
Sufiyan Mahallesi	Sabi tarafından vekili İbrahim Efendi bin Abdullah	Ahmed bin Hüseyin	Ali bin Abdurrahman
Sarı Güllük Mahallesi	Hasan Efendi bin Hüseyin	Salih bin Abdullah	Ahmed bin Mehmed

Seyyid Necmeddin Mahallesi	Mehmed Efendi bin Veli	Hasan bin Hüseyin	Es-Seyyid Osman bin İbrahim
Çay Zımmi Mahallesi	Es-Seyyid Salih Efendi bin Osman	Seyyid Mehmed bin Ali	Abdullah bin Ali
Gıyabi Mahallesi	Zinun Sabi bin Cebrcis ? vekili Mehmed Efendibin Ali	Mehmed bin İbrahim	Ahmed bin Bekir
İvaz Paşa Mahallesi	Hasan Efendi bin Derviş Mehmed	Salih bin Hacı Ali	Hasan bin Ahmed
Acebşir Mahallesi	Mehmed Sadık Efendi bin Ali	Hasan bin Mehmed	Yusuf bin Mehmed
Cedid Mahallesi	Ömer Efendi bin Hacı Abdllah	Hacı Hasan Efendi bin Hüseyin	Mehmed Efendi bin Osman
Çaşnigir ma Melik Danişmend ma Baba Edib ma Simaven (ilhaken)	Hafız İbrahim bin Hüseyin	İbrahim bin Mehmed	Hüseyin bin Halil
Hacı İbrahim Mahallesi	Hafız İbrahim bin Ahmed	Salih bin Ahmed	Ahmed bin Hasan
Debbağhane-i Cedid ma Hoca İbrahim ma Halid Mahallesi (ilhaken)	Şerif Mehmed Efendi bin İbrahim	Hacı Ali bin Mehmed	Salih bin Abdülkerim
Su İçmez ma İçme Su ma Zilli Hacı	Salih Efendi bin Ömer	Osman bin Bekir	Osman bin Salih
Soğukpınar-1 Müslim Mahallesi	Hafız Ataullah Efendi bin Mehmed Arif	Osman Ağa bin Hüseyin Ağa	Abdülattif bin Derviş Mehmed
Yaşmeydan Mahallesi	Hafız Mustafa Efendi bin Ahmed	Arif Mehmed bin Ebubekir	İbrahim bin İbrahim
Cami-i Kebir Mahallesi	Naib-i İnaddiyâr vekili Ahmed Efendi bin Ömer	Şerif Bekir bin Hacı İbrahim	Abdullah bin Osman
Rüstem Çelebi ma Alaca Mescid ma Molla Bektaş Mahallesi	Musa bin Musa	Bekir bin Salih	Mustafa bin Ahmed
Yar Ahmed Mahallesi	Mustafa Efendi bin Hüseyin	Ebubekir bin Hacı Mehmed	Mustafa bin Mustafa
Akdeğirmen-i Müslim ma Zımmi Mahallesi	Hafız Ömer Efendi bin Mehmed	Abdullah bin Ömer	Said bin Mehmed
Mihmad Hacıb Müslim ma Hacı Hasan Bölüğü Mahallesi	Hüseyin Efendi bin Mehmed	Osman bin Ömer	Halil bin Mehmed
Mihmad Hacıb Zımmi ma Müslim Mahallesi	Ömer Efendi bin Osman	Mehmed bin Hasan	Halil bin Mehmed
Kaya ve Çilfek ve İplik Pazarı Mahallesi (ilhaken)	Mehmed Efendi bin Mustafa	Hallac Mustafa bin İbrahim	Demirci Osman bin Hasan
Çay-1 Müslim Mahallesi	İmam vekili Hasan Efendi bin Abdullah	Hanlıoğlu Hasan bin Bekir	Mustafa bin Mehmed
Çehkanlı Mahallesi	Abdullahid Efendi bin	Hacı Arab oğlu Ahmed	Mansur Ahmed bin

	Ehlullah	bin Mehmed	Abdullah
Soğuk Pınar Zımmi Mahallesi	Ebubekir Efendi bin Şerif Mehmed	Halil bin Hacı Ahmed	Halil bin Mehmed
Huruş Mahallesi	Aataullah Efendi bin Ataullah	Mustafa bin Hasan	Abdullah bin Şerif Mehmed
Kiras Mahallesi	Ali Efendi bin Yusuf	Ahmed bin Hasan	İbrahim bin Yusuf
Mahmud Paşa Mahallesi	Mehmed Kamil Efendi bin Şerif Mehmed	Hüseyin bin Hasan	Osman bin Hacı Bekir
İsa Fakih ma Veled Ayni Mahallesi (ilhaken)	Mehmed Efendi bin İsmail	Hasan bin Mustafa	Ahmed bin Ömer
Müslihiddin Mahallesi	Hüseyin Efendi bin Mehmed	Ali bin Ali	Mehmed bin İsmail

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde muhtarlık teşkilatı ilk olarak 1829 yılında İstanbul'da oluşturulduktan sonra 1833 yılından itibaren taşrada da teşkil olunmaya başlanmıştır. Taşrada muhtarlık teşkilatının oluşturulmaya başlanması ile birlikte Tokat şehrinde de bu teşkilatın tesis edildiği görülmektedir. Tokat'ta 1834 senesinde muhtarlık teşkilatı oluşturulmuştur.

Tokat'ta muhtarlık teşkilatının kuruluşunu gösteren bu defterde Tokat şehrinde bulunan mahalleler, muhtarlar ve imamların isimleri yer almaktadır. Mahalli görevliler ile isimlerinin tek tek yer aldığı defterdeki kayıtlar bu alanda bilgi içeren ilk kayıtlar olması bakımından oldukça önemlidir.

Yine çalışmamız sırasında tespit ettiğimiz bir diğer husus ta Tokat'ta muhtarlık teşkilatı oluşturulurken bazı mahallelerin birleştirilerek mahalle sayısının 49'a indirildiği ve birleştirilen bu mahallelere muhtarlar ve imamlar tayin edildiğidir. Tokat şehrine ait bu defterde dikkati çeken en büyük unsur gayr-i Müslim nüfusun varlığına rağmen bunlara mahallelerde ayrı birer kahya ya da papaz atanmamasıdır. Halbuki daha önce Canik ve Niğde sancaklarına ait kayıtlarda gayr-i Müslim unsurlar için ayrıca kahya ve papazlar atandığı görülmüştür. Tokat'ta ise farklı bir yol izlenilerek gayr-i Müslim unsurların yaşadıkları mahalleler Müslümanların ve karışık olarak Müslüman ve gayr-i Müslimlerin yaşadıkları mahallelerle birleştirilmiş ve muhtarlar atanmıştır. Bunun sebebi ise bilinmemektedir. Ancak yine de Tokat'taki Yahudi unsurlar için bir haham, Hristiyan unsurlar için de bir papaz tayin edildiğini bu defterin kenarına düşülen nottan anlamaktayız.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Asafi Ruûs Defterleri:

A RSK d. Nr. 1669.

ARSK d. Nr. 1685.

Cevdet Dahiliye

C DH 147/7315, 16 Rebiülahir 1254.

Hatt-ı Hümayun

HAT 447/22313-H, 16 Zilkade 1249; HAT 336/19281, 20 Zilhicce 1249.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

387 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530) II (Dizin ve Tıpkı Basım), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1997.

Basılı Eser ve Makaleler

AÇIKEL, Ali, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari Ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, No. 2 (Aralık 2003), s. 253-265.

ADALA, Adalet Bayramoğlu, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul 2008.

AKYILDIZ, Ali, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimine Genel Bir Bakış", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 14, (2006), s. 11-29.

ATAM, Şenay, "Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması: Niğde Örneği" **1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür Ve Tarih Sempozyumu**, Basılmamış Bildiri, 3-6 Mayıs 2012.

ÇADIRCI, Musa, "Girit'te Muhtar Seçimi Düzenlemesi", **I. Uluslararası LAÜ Tarih Kongresi Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi Bildiri Kitabı**, (KKTC 2011), s. 15-23.

ÇADIRCI, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara 1997.

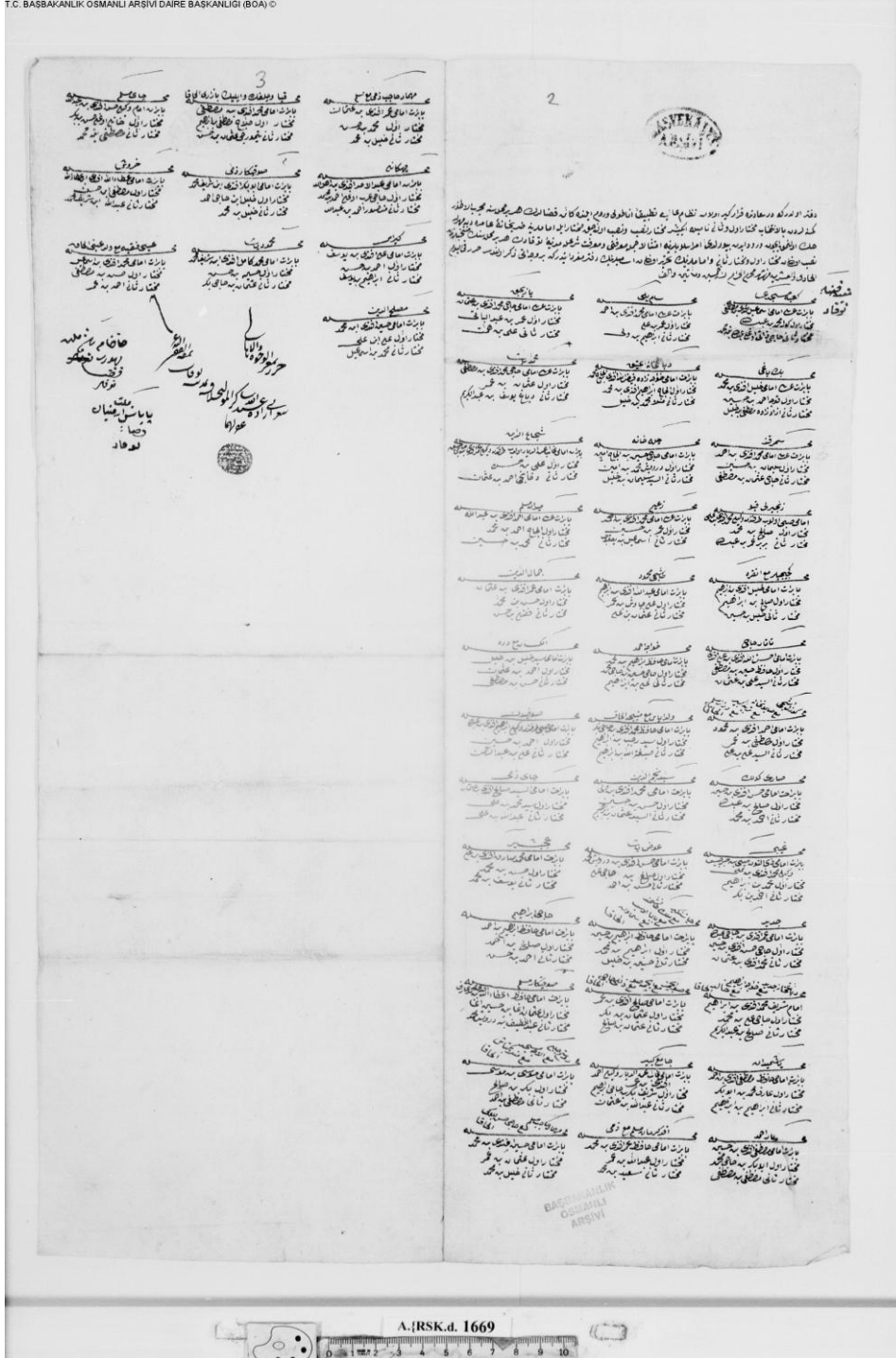
EKEN, Galip, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 15, (İzmir 2000), s. 155-169.

EKEN, Galip, "Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi ve Muhtarların Kimliğine Dair" **Türk Yurdu**, C. 19-20, S. 148-149, (Aralık 1999-Ocak 2000), s. 518-525.

- EKİN, Ümit, "Bir Sakk Mecmuasına Göre 17. Yüzyılda Tokat", **Karadeniz Araştırmaları**, S. 20, (Kış 2009), s. 59-71.
- ERLER, Mehmet Yavuz, " Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-i Canik (1837)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 2, S. 8, (2009), s. 169-190.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, 2-6 Temmuz 1986, (Ankara 1987), s. 57-70.
- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara 2000.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul 1317.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri", **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XVIII, S. 1, (Temmuz 2003), 87-104.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. VII, (1992), s. 227-242.

Ek: Tokat Merkez Kazasına Atanan Muhtarları Bildiren Kayıt Defteri

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ©

A.RSK.d. 1669